

УДК 37(091)(477.8)"1944/1953"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257925

Володимир СТАРЖЕЦЬ

кандидат історичних наук, учитель історії, Обарівський ліцей Городоцької сільської ради, вул. Ставківська, 40, с. Обарів, Рівненський р-н, Рівненська обл., Україна, індекс 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

Бібліографічний опис статті: Старжець, В. (2022). Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 164–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257925>.

ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. *Мета дослідження* – полягає в аналізі основних заходів та методів, які впроваджувала радянська влада для подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері Західної України. *Визначити особливості реорганізації системи шкільної освіти, розв'язання матеріальних проблем та дефіциту педагогічних кадрів. Методологія дослідження* ґрунтується на принципах науковості, системності, історизму, верифікації. У ході дослідження використовувались проблемно-історичний, пошуковий методи, а також методи мікроісторії та локальної історії. **Наукова новизна статті** полягає у тому, що на основі широкого архівного матеріалу, радянської та сучасної історіографії здійснено комплексний аналіз політики радянської влади щодо подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері. *Визначено ефективність цих заходів та їх вплив на подальший розвиток шкільної освіти в регіоні. Висновки.* У науковій статті на прикладах показано важке становище шкільної освіти західноукраїнського регіону у 1944–1953 рр. Обґрунтовано, що процес формування радянської освітньої системи в західних

© Володимир Старжець, 2022

областях УРСР післявоєнного періоду був складним та неоднозначним. Відновлення шкільної сфери ускладнювалося руйнацією внаслідок подій Другої світової війни, нестачею коштів, слабкою навчально-матеріальною базою, гострим дефіцитом педагогічних кадрів. На освітні процеси негативно впливали недовіра комуністичної влади до західноукраїнського населення та ідеологізація навчального-виховного процесу. Водночас, незважаючи на складне економічне становище західноукраїнських територій, розруху господарства, політичну конфронтацію, радянській владі вдалося у короткі терміни відновити освітню мережу, надати доступ більшості населення до навчання.

Ключові слова: освіта; шкільництво; вчителі; ідеологія; радянська влада; західні області УРСР, післявоєнний період.

Volodymyr STARZHETS

PhD (History), History teacher, Obariv Lyceum of Horodok Village Council, 40, Stavkivska Str., Obariv village, Rivne district, Rivne region, Ukraine, postal code 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

To cite this article: Starzhets, V. (2022). Zakhody radianskoï vldy shchodo vidnovlennia shkilnoi osvity v Zakhidnii Ukraini u pislivoienniï period [Measures of the Soviet authorities regarding the restoration of school education in the Western Ukraine in the postwar period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiã – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52*, 164–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257925> [in Ukrainian].

MEASURES OF THE SOVIET AUTHORITIES REGARDING THE RESTORATION OF SCHOOL EDUCATION IN THE WESTERN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD

Summary. *The purpose of the study is to analyze the main measures and methods introduced by the Soviet government to overcome the postwar devastation in the educational sphere of the Western Ukraine. Identify the features of the reorganization of the school education system, the solution of material problems and shortage of teachers. The research methodology is based on the principles of scientificity, systematization,*

historicism, verification. The study used problem-historical, exploratory methods, methods of microhistory and local history. The scientific novelty of the article is that on the basis of extensive archival material, soviet and modern historiography, a comprehensive analysis of the policy of the Soviet government to overcome the postwar devastation in education. The effectiveness of these measures and their impact on the further development of school education in the region is determined. Conclusions. The scientific article shows the difficult situation of school education with examples of the western Ukrainian region in 1944–1953. It is substantiated that the process of formation of the Soviet educational system in the western regions of the USSR in the postwar period was complex. The restoration of the school sphere was complicated by the destruction caused by the events of the Second World War, lack of funds, weak training facilities, acute shortage of teachers. Educational processes were negatively affected by the communist government's distrust of the western Ukrainian population and ideologization of the educational process. At the same time, despite the difficult economic situation in the western Ukrainian territories, economic collapse, political confrontation, the Soviet government managed in a short time to restore the educational network, to provide access of the majority of the population to education.

Key words: *education; schooling; teachers; ideology; Soviet government; the western regions of USSR, postwar period.*

Постановка проблеми. Особливе місце в післявоєнних відбудовчих процесах відводилось західноукраїнському регіону, адже в «щасливій сім'ї народів» ці землі були порівняно недовго. Сталінський режим прагнув якнайшвидше здійснити соціалістичні перетворення (індустріалізацію, колективізацію, культурну революцію) та створити необхідні умови для остаточної інтеграції західноукраїнського регіону до складу СРСР. Далеко не остання роль у цих планах відводилась освіті, адже через шкільну мережу, професійно-виробничу та вищу школу суспільству насаджувалися потрібні комуністичній владі ідеали. Отже, відновлення системи шкільної освіти у регіоні було одним із пріоритетних завдань радянської влади.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Для написання статті цінними були праці, присвячені політиці радянської влади в освітній сфері західноукраїнського регіону (С. Сворак (1997), Н. Красножон (2007), Д. Сажін (Сажин, 2012)), однак недостатньо висвітленими є заходи місцевого керівництва щодо реорганізації шкільної

системи. Широко вивчаються сучасними українськими дослідниками різні аспекти післявоєнної відбудови господарства та культурної сфери (А. Жив'юк (2011), Е. Білоус (2011), В. Даниленко (2010) та ін.), хоча вони лише дотично торкаються освітньої проблематики. Для аналізу загального зрізу ситуації у регіоні цікавими є дослідження повоєнних освітніх процесів у працях Р. Попп (2020), Ю. Галабурди (2018) та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі основних заходів та методів, які впроваджувала радянська влада для подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері Західної України. Визначити особливості реорганізації системи шкільної освіти, вирішення матеріальних проблем та дефіциту педагогічних кадрів. На прикладах показати складне становище шкільництва у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Нацистський окупаційний режим завдав величезної шкоди економіці західноукраїнського регіону, зокрема матеріальній базі освітньої системи. Не дивно, що з поверненням у 1944 р. радянської влади освітня мережа Західної України перебувала на стадії зламу та реорганізації, характеризувалася складнощами у відбудові культурно-освітніх закладів. Розвиток освіти виявився повністю залежним від соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися в тогочасній Україні як складовій державного механізму СРСР.

Радянська політична система трималася не на міцній основі, населення краю негативно ставилося до більшовицької влади і тоталітарної системи управління. Виявом панівних у регіоні антирадянських настроїв стало масштабне розгортання збройного національно-визвольного руху. Відтак тут розпочалася «друга радянізація», і в умовах складної військово-політичної ситуації комуністичній владі практично довелося «відвойовувати» свої позиції впродовж досить тривалого часу (Білоус, 2011, с. 76).

Утвердження мирного життя, швидкість відновлення економіки краю та системи освіти значною мірою залежало від керівних кадрів. Кадрове питання також було важливим з точки зору правильного втілення державної політики. Більшовицькі управлінці мали знаходити правильні рішення і згуртовувати населення краю на виконання поставлених завдань. Від здібностей керівника управляти підприємством чи школою значною мірою залежало ставлення населення до влади загалом (Даниленко, 2010, с. 141).

Політика призначення і висування на керівні посади мало чим відрізнялася від довоєнної, головний принцип становили не фаховість і компетентність, а відданість комуністичним ідеалам та неухильне дотримання лінії партії. Позаяк місцевим кадрам практично не довіряли, то основу керівного прошарку західноукраїнського суспільства склали вихідці зі східних районів УРСР та інших території Радянського Союзу. Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов, оцінюючи ідеологічно-політичну ситуацію в регіоні як нестабільну через сильні позиції ОУН, звітував перед Й. Сталіним, що «до органів ЦК КП(б)У в західних областях України було направлено більше 30 тисяч працівників. В даний час нами відбираються і будуть направлені до 1 січня 1945 року ще 5 200 працівників» (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 52). Це уможливило укомплектувати штати керівних та відповідальних працівників на 86,5 % (Сливка, 1989, с. 405). Натомість якість їх підготовки та рівень компетентності виявилися низькими.

Процес направлення партійних чиновників продовжувався ще тривалий час, станом на 1 січня 1947 р. на номенклатурних посадах обкомів, райкомів і міськкомів партій загалом працювали 63 060 осіб, з них місцевих 30 443, або 49 %, причому керівниками обкомів КП(б)У були лише вихідці зі східних областей (Жив'юк, 2011, с. 88–89) Ці явища були типовим, допоки партія не «виростила» нову генерацію відданих їй чиновників з місцевого активу. У переважній більшості представники «більшовицького десанту» не знали мови, звичаїв, традицій та й не намагалися пристосуватися до місцевих умов, ставлячи собі за мету «перевиховати» і підкорити населення краю (Шаповал, 2004, с. 186). Їхніми «руками» у суспільстві насаджувалася думка, що в усіх проблемах народу винні «шкідники», «куркульські елементи», «вороги народу», особливо – «українські буржуазні націоналісти». З огляду на таку політику влади недостатню компетентність новоприбулих кадрів, нерозуміння ними специфіки краю, активний спротив політиці радянзації українських націоналістів, призводило до посилення конфронтації та недовіри населення до влади і навпаки. В таких умовах потрібно було відновити зруйноване війною господарство і налагодити систему загальної середньої освіти.

Катастрофічну ситуацію в шкільній сфері засвідчує «Доповідна записка про стан підготовки шкіл західних областей УРСР до

1944/45 навчального року». У документі зазначалось, що у 1940/41 н. р. у західних областях республіки нараховувалося 7 596 шкіл – 1 455 048 учнів (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 26). За час німецької окупації значна частина шкіл була цілком зруйнована або серйозно постраждала, відтак станом на 1 вересня 1944 р. у західних областях змогли розпочати роботу лише 4 460 шкіл (Волинській – 284, Дрогобицькій – 672, Тернопільській – 743, Львівській – 869, Рівненській (Ровенській) – 884, Станіславській – 625) (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 28). Однією з головних причин занепаду шкільного життя на окупованих територіях була нацистська ідеологія, згідно з якою підкореним народам освіта вважалася непотрібною, навіть шкідливою.

Загалом німецькі окупанти цілеспрямовано й систематично руйнували мережу освіти, типовим було явище коли вони перетворювали школи та інші освітні установи на госпіталі, тюрми, канцелярії, штаби та навіть концентраційні табори, конюшні, лазні (ДАІФО, ф. Р–3, оп. 2, спр. 91, арк. 2). Масштаб руйнувань по областях, відповідно до даних, різнився: найбільше постраждали ті регіони, де проходили фронтіві бої та діяли формування антинацистського руху опору. Так, «німці у Волинській обл. зруйнували – 480 і наполовину зруйнували 315, Станіславській обл. – 56 і 118, Дрогобицькій – 39, Тернопільській 50 і 203 відповідно» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 26). Також потрібно враховувати той факт, що у вцілілих школах майже не збереглись меблі, навчальне обладнання, підручники, не було канцелярського приладдя.

Незважаючи на регулярні фінансові надходження, для відновлення культурно-освітніх установ коштів не вистачало. Нагадаємо, що все ж основна частина державних грошей спрямовувалася на відновлення важкої та оборонної промисловості. Звіти Міністерства освіти УРСР засвідчують значне недофінансування державного плану шкільного будівництва. У 1946 р. недовиконання плану капіталовкладень по шкільному будівництву складало: 28,3 % (у 1944 р. – 69,5 %), у 1947 р. – 45 %, 1948 р. – 17 %, 1949 р. – 19,5 % і в 1950 р. – 4,2 % (Красножон, 2007, с. 126). Наслідком складної фінансової ситуації в освітній сфері була необлаштованість навчальних приміщень, нестача підручників, наочності, шкільних меблів та канцелярського приладдя, у більшості шкіл не було їдалень. Багато

шкільних приміщень, особливо в містах, використовувались не за призначенням, був погано організований підвіз учнів з віддалених сіл.

У міністерських звітах зазначалась як надзвичайно гостра проблема опалення шкіл: у 1947 р. обсяги палива у школах Дрогобицької області складали всього 6 % від потреби (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 15, спр. 243, арк. 228). У Волинській області забезпечення газом і керосином було незадовільним, а в окремих школах його просто не було (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 9, арк. 8).

Недостатнє фінансування системи освіти у середині 40-х рр. позначалося на матеріально-технічному забезпечення шкіл, становищі освітян, на умовах навчання школярів. Так, агрошкола Львова (яка готувала важливих для післявоєнної держави спеціалістів) не була забезпечена навчальним приладдям, наочністю, у ній не були заклені вікна, не проведений ремонт, не забезпечено харчування учнів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 222, арк. 7). Внаслідок цього був значний недобір учнів та погана відвідуваність. У районах Рівненської області окремі школи працювали в 3–4 зміни (ДАРО, ф. Р-2, оп. 3, спр. 23, арк. 3). У деяких школах Рівненщини через відсутність стільців діти навчались стоячи (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 9, арк. 59). Схожою була проблема і в районах Станіславської області. У 1950 р. директор Заріччянської семирічної школи у присутності секретаря Яремчанського райкому КП(б)У заявив, що в минулому році у школі «діти сиділи на підлозі і писали на колінах, так як були відсутні парти» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1265, арк. 6). У школах Волинської області не було налагоджено підвезення дітей до школи з віддалених населених пунктів, не були організовані їдальні та буфети для учнів (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 21). Значна частина шкільних приміщень була непристосована і не відповідала санітарно-гігієнічним вимогам.

У зв'язку з такою ситуацією місцеві органи влади широко залучили до процесу відбудови шкільної мережі громадськість сіл та міст. Набув поширення рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами, засобами і руками самого населення – «методом народної будови» (Грищенко, 1960, с. 55), який виник ще в роки війни з ініціативи жителів с. Верхівня на Житомирщині. Варто зазначити, що у питанні розширення шкільної мережі, громада та органи влади виступали спільно. Завдяки такому підходу сотні шкіл, незважаючи на складні умови, відбудовувались

і ремонтувалися колективними зусиллями. Наприклад, вчителі, батьки й учні Стебницької семирічної школи Дрогобицької області, не витрачаючи державних коштів, своїми силами повністю відремонтували шкільні приміщення, підвели до них газ, обладнали електроосвітлення (Грищенко, 1960, с. 56). На теренах Львівщини з 16 до 23 червня 1946 р. тривали «недільники», в результаті яких було відремонтовано 683 школи і 898 квартир вчителів, було завезено паливо (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 450, арк. 5). На Волині вчителі разом з учнями, батьками та працівниками школи виготовляли шкільне обладнання, наочність. Селяни за свої кошти придбали скло, фарби, цвяхи, пиломатеріали, вапно, глину, пісок, паливо (ДАВО, ф. П-1, оп. 2, спр. 46, арк. 19). Таким методом у 1944–1950 рр. у республіці було побудовано та відновлено 1 669 шкіл на півмільйона учнівських місць (Баран & Даниленко, 1999, с. 44).

Влада всіляко залучала громадськість до підготовки освітніх закладів до навчання і на початку 50-х рр. Виконуючи постанову РМ УРСР «Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР до нового 1951–1952 н. р.» у районах Тернопільської області було оголошено місячники для підготовки шкіл до занять. Населення займалось ремонтом шкіл, класних кімнат та квартир вчителів, виготовленням меблів, будівництвом нових шкіл, зокрема завдяки їхнім зусиллям школи забезпечувалися паливом: «80 % палива вивезено силами громадськості, що дало економію на 91 000 тис. карб.» (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 165, арк. 8). Загалом в області методом народної будови було побудовано та пристосовано для шкіл 41 будинок на 3 044 учнівських місць (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 165, арк. 8).

Непоодинокими були випадки коли число шкіл збільшувалось за рахунок приміщень, конфіскованих у репресованих селян. Для прикладу, Ярема Яконюк, житель с. Дубляни, що на Рівненщині, повернувшись після семи років ув'язнення, застав у своєму, тепер уже колишньому домі початкову школу. Незважаючи на документи, у яких зазначалось, що Я. Яконюка було заарештовано безпідставно, будинок йому не повернули, натомість його дружину взяли прибиральницею, а самого Ярему влаштували кочегаром у цю школу, по суті, у власний дім (Галабурда, 2018, с. 154). Також подібна практика застосовувалась під час переселення польського і чеського населення, коли у кращих будинках переселених господарів орга-

нізували різноманітні адміністративні та господарські установи, зокрема і школи.

Отже, більшість шкіл західних областей України в післявоєнний період зуміли відновили роботу за допомогою громади. Відтак значна частина дітей отримали доступ до освіти. Можна підсумувати, що адміністративно-командна система вміло використовувала емоційне піднесення народу, його намагання облаштувати мирне життя. Позитивним результатом було те, що означений рух сприяв відбудові й обладнанню необхідним зруйнованих у роки війни шкіл, а також подальшому розширенню шкільної мережі.

Більшовики активно використовували факти і цифри у сфері освіти для своєї пропаганди і агітації, повсякчас наголошуючи, що розширення системи загальноосвітньої школи – це перевага соціалістичного способу життя. Варто враховувати, що розгортання шкільної мережі та заходи щодо подолання неосвіченості значної частини населення були викликані не бажанням забезпечити розвиток національного життя українців, а далекосяжними планами сталінського політичного режиму.

Проведені урядом заходи з відновлення шкільництва дали помітні результати. З кожним роком розширювалась мережа шкіл, як наслідок, збільшувалась кількість дітей, охоплених навчанням, що сприяло піднесенню освітнього рівня жителів регіону та зміцненню впливу радянської влади. Результати відбудови можна прослідкувати за звітами та планами обласних відділів освіти щодо розгортання шкільної мережі. На території Станіславської області у 1944/1945 н. р. працювало 747 шкіл, що охоплювали 121 677 тис. учнів; 1945/1946 н. р. – 853 школи на 137 751 тис. учнів; 1946/1947 н. р. – 892 школи на 148 655 тис. учнів; 1947/1948 н. р. – 913 шкіл на 154 572 тис. учнів (ДАІФО, ф. Р-3, оп. 2, спр. 91, арк. 2). Зростала кількість шкіл у Рівненській області, якщо в 1945/46 н. р. працювало 879 шкіл (ДАРО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 30), то в 1948/49 н. р. діяло вже 959 шкіл (ДАРО, ф. Р-2, оп. 3, спр. 26, арк. 21). Після вигнання німецьких військ у Волинській області була найгірша ситуація із розгортанням шкільної мережі, а вже станом на 1951/1952 н. р. тут діяло 1 015 шкіл (ДАВО, ф. Р-59, оп. 10, спр. 9, арк. 5). На початку 1950-х рр. відбудова шкіл в основному була завершена і розгорнулося будівництво нових шкільних приміщень, відкривались школи для дітей з обмеженими можливостями,

поліпшувалася матеріальна база шкіл, відбувалася реорганізація системи народної освіти.

Одним з головних факторів, що позначився на процесі відновлення радянської освітньої системи у західноукраїнському регіоні було питання уніфікації освітнього процесу відповідно до всесоюзних стандартів. Комуністична система цінностей підмняла собою національне виховання. Основною метою шкільної освіти стало виховання учнівської молоді на засадах матеріалістичного світогляду, атеїзму, відданості радянській владі та партії, обожнюванні комуністичних лідерів, любові до «братнього російського народу», не-навісті до класових ворогів.

Важливе місце у розвитку післявоєнної системи освіти займала ліквідація неписьменності серед населення Західної України. Хоча у цьому питанні також не обійшлося без політичного підтексту. У постанові Міністерства освіти УРСР від 4 червня 1947 р. наголошувалося: «ліквідація неписьменності та малописьменності має виключне державне значення, ця робота допомагає населенню активно включатися в наше соціалістичне життя» (ЦДАВОУ, ф. Р-166, оп. 15, спр. 243, арк. 6).

План навчання «неграмотних та малограмотних» у західних областях УРСР на 1947/48 н. р. визначав, що всього потрібно навчити 138,4 тис. осіб (ДАТО, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 59, арк. 86). Найгірша ситуація була у Волинській області, де «неграмотних» нараховувалося 30,8 тис. осіб, «малограмотних» – 14 тис. та Станіславській відповідно 11,2 тис. та 18 тис. (ДАТО, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 59, арк. 86). На ліквідацію неписьменності виділялись значні ресурси, наприклад виконком Тернопільської області на 1948/49 н. р. затвердив розгорнути в області 35 шкіл для малописьменних, відкрити окремих 162 класи, та додатково створити 2 951 гурток. Загалом це давало змогу охопити навчанням 25 979 малописьменних осіб (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 39, арк. 97).

Рада міністрів УРСР вимагала завершити ліквідацію неписьменності до кінця 1949 р., однак у більшості областей цього розпорядження не виконали. Зокрема, в Станіславській області у 1950 р. на обліку перебували 6 860 неписьменних та 26 410 малописьменних осіб (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 227, арк. 88). У Тернопільській області ця проблема також вирішувалася повільно: на 1 січня 1951 р. на навчання перебували 5 153 осіб неписьменних та 12 141

малописьменних, з них за 1951 р. було навчено відповідно 4 303 та 6 218 осіб (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 39, арк. 215). Продовжували діяти школи з ліквідації неписьменності у Рівненській області, де у 1951/1952 н. р. загалом нараховувалось 5 722 неписьменних і 22 160 малописьменних осіб (ДАРО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 385, арк. 1). У Волинській області на початку 1953 р. все ще «в процесі навчання перебувало 13 737 неграмотних і 21 795 малограмотних» (ДАВО, ф. Р-295, оп. 7, спр. 962, арк. 4). Безперечно, проведені владою та освітянами (на плечі яких лягло виконання наказів міністерства) заходи підняли рівень освіченості західноукраїнського населення на якісно новий рівень, скоротивши число неписьменного населення в регіоні до мінімуму.

Важливою справою була реалізація концепції про загальнообов'язкове навчання та залучення дітей шкільного віку, що перебували поза школою, до освітнього процесу. Потрібно зауважити, що закону про загальнообов'язкове навчання або «закону про всеобуч», як єдиного нормативно-правового документа, не існувало. У 1940–50-ті рр. під цим поняттям розуміли перелік різних документів, головними з яких були: Конституція УРСР 1937 р. у частині забезпечення права громадян країни на освіту і Закон СРСР про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. (Сажин, 2012, с. 164). Найбільшою перешкодою з налагодження обліку дітей шкільного віку було те, що переважна більшість населення не мала документів, які б засвідчували вік особи. Через відсутність свідоцтва про народження у господарських книгах сільських рад вік дітей записували зі слів батьків або просто «на око» (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 20). Поширеними були випадки приписок, так, у Долинському районі Станіславської області за офіційними даними до школи були залучені всі діти, але перевірка показала, що картина насправді інша. У с. Болієв поза школою виявилося чотири, а у с. Кадобна – три учні; подібна ситуація була і в інших селах (ДАІФО, ф. Р-3, оп. 2, спр. 129, арк. 113). Типовим для більшості районів Волинської області було залучення дітей до робіт на колективних полях, відтак йшлося про притягнення до відповідальності тих голів колгоспів, які залучають до роботи дітей шкільного віку. З цього приводу спеціальна міністерська перевірка констатувала: «якщо перевірити по дворах фактичну кількість дітей шкільного віку, то виявиться, що їх набагато більше не охопле-

но школою, ніж показано в списках» (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 20). Міністерство та обласні відділи освіти пояснювали причину того, що частина дітей шкільного віку залишились поза школою, незадовільним обліком та відсутністю контролю за цим процесом з боку районних відділів освіти. Районні відділи, зі свого боку, посилялись на те, що чисельність неписьменного населення у західних областях була надзвичайно великою через освітню політику попередньої, польської влади, збитків завданих війною, нестачею фахівців.

У цих умовах основний тягар за відновлення освітньої системи у повоєнні роки ліг на вчительство краю. Надзвичайно гострою залишалася проблема педагогічних кадрів, підсилена тим, що за період війни республіка втратила близько третини довоєнного складу вчителів. Про складне становище системи освіти в Західній Україні йшлося також у звітах ОУН: «школи стоять на дуже низькому рівні з браку вчительських сил» (ЦДАВОУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 2, арк. 95). Дефіцит вчительських кадрів призвів до того, що у західноукраїнських областях спостерігався колосальний недокомплект фахівців: у Львівській обл. станом на 1944/45 н. р. працювали 3 729 вчителів за потреби 5 658 (не вистачало 1 929) (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 1, арк. 5); у Рівненській обл. працювали 3 100 осіб, не вистачало 1 664 (ДАРО, ф. Р-440, оп. 3, спр. 77, арк. 1); у Тернопільській обл. працювало 4 138 осіб, потрібно було ще 1 340 (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 38, арк. 19); у Волинській області ситуація з педагогічними кадрами була найгірша: працювали лише 2 145 вчителів і з цієї причини не змогли відновити роботу 196 шкіл (ДАВО, ф. Р-59, оп. 3, спр. 5, арк. 19). Кадровий «голод» вирішували шляхом звільнення педагогів з лав Червоної армії, відкликанням з евакуації, перепідготовкою вчителів на короткотермінових курсах, у середніх та вищих педагогічних закладах, мережі заочної освіти, а також шляхом направлення у західні області вчителів з інших областей України.

Радянська політика підпорядковувалася завданню будь-якими засобами покінчити з національно-визвольним рухом. Саме цей фактор домінував при формуванні педагогічних кадрів західноукраїнського регіону, які мали виховувати молоде покоління у дусі відданості соціалістичним ідеалам. У перші повоєнні роки масштаби направлення вчителів з інших регіонів УРСР, переважно східних, вражає. Начальник управління шкіл НКО УРСР М. Грищенко вказував що, станом на 1 жовтня 1944 р. із східних областей було від-

ряджено – 7 000 вчителів (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 1). У грудні того ж року лише Наркоматом освіти було направлено ще 10 125 осіб (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 73). З проблемою напливу вчителів-східняків дуже швидко зіткнулося українське підпілля, особливо у сільській місцевості. Негайно були розроблені інструкції та різні методики взаємодії повстанців із новоприбулими педагогами (Попп, 2020, с. 172).

Водночас частину місцевих вчителів позбавляли права займатися педагогічною діяльністю, аргументуючи тим, що вони виховувалися у дусі західної ідеології і лише півтора року жили в умовах радянської дійсності. Це було причиною недовіри до місцевих освітян та звинувачення багатьох у політичній неблагонадійності. У подальшому ідеологічний тиск та переслідування західноукраїнської інтелігенції сталінським режимом лише посилювалися.

Намагання швидко відновити максимальну кількість закладів освіти та укомплектувати їх кадрами призвело до того, що до педагогічної роботи часто залучали спеціалістів без відповідної фахової освіти. У Львівській області у 1944/1945 н. р. працювали 3 872 вчителів, з них вищу освіту мали – 637, незакінчену вищу – 427, середню – 2 356, незакінчену середню освіту – 452 (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 322, арк. 10зв.). У Станіславській області у 1945/1946 н. р. із загальної кількості 3 767 вчителів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 %, середню – 47,4 %, незакінчену середню – 32,2 % (Сворак, 1997, с. 32). Освітні керівники на Рівненщині скаржилися, що «лише десята частина направлених міністерством вчителів мала відповідну освіту на рівні педучилища та учительського інституту» (ДАРО, ф. Р-400, оп. 3, спр. 190, арк. 14). У школах Тернопільської області у 1947/1948 н. р. працювали 5 158 вчителів, з них 1 496 не мали відповідної педагогічної освіти (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 76, арк. 19). Подібний стан з педагогічними кадрами у післявоєнний час прослідковуємо у всіх областях Західної України. Згодом ситуація дещо стабілізувалася, хоча дефіцит кваліфікованих освітянських кадрів існував до середини 1950-х рр.

Висновки. Обґрунтовано, що відновлення шкільної сфери Західної України ускладнювалося руйнацією внаслідок подій Другої світової війни, нестачею коштів, слабкою навчально-матеріальною базою, гострим дефіцитом педагогічних кадрів. На освітні процеси негативно впливали недовіра комуністичної влади до західноукра-

їнського населення та ідеологізація освітнього процесу. Водночас, незважаючи на складне економічне становище західноукраїнських територій, розруху господарства, політичну конфронтацію, радянській владі вдалося у короткі терміни відновити освітню мережу, надати доступ більшості населення до навчання.

Джерела та література

- Баран, В., & Даниленко, В.** (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*. Київ: Альтернативи. (Серія «Україна кризь віки»; т. 13).
- Білоус, Е.** (2011). Основні джерела поповнення управлінських кадрів західноукраїнських областей у 1944–1945 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2, 76–81.
- Галабурда, Ю.** (2018). *Життя із пам'яті у слово*. Дермань: [б. в.].
- Грищенко, М.** (1960). *Народна освіта в західних областях Української РСР*. Київ: Радянська школа.
- ДАВО – Державний архів Волинської області.
ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.
ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Даниленко, В.** (Ред.). (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ДАРО – Державний архів Рівненської області.
ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- Жив'юк, А.** (2011). *За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кін. 1930-х – кін. 1950-х рр.)*. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня».
- Красножон, Н.** (2007). Фінансове забезпечення загальноосвітньої школи України (1943–1953 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту Українознавства*, 18, 122–128.
- Попп, Р.** (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>.
- Сажин, Д.** (2012). Правовое содержание всеобща в советский период. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 10, 163–167.

- Свора́к, С.** (1997). Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*, 2, 28–42.
- Сливка, Ю.** (Ред.). (1989). *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною*. Київ: Наукова думка.
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Шаповал, Ю.** (2004). Війна після війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 11, 184–201.

References

- Baran, V., & Danylenko, V.** (1999). *Ukraine v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980 rr.) [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946–1980)]*. Kyiv: Alternatyvy. (Seriiia «Ukraine kriz vyky»; Vol. 13) [in Ukrainian].
- Bilous, E.** (2011). Osnovni dzhherela popovnennia upravlynskykh kadriv zakhidnoukrainskykh oblastei u 1944–1945 rr. [The main sources of replenishment of managerial staff of the western Ukrainian regions in 1944–1945]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seriiia: Istoriia – The Scientific Issue Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History*, 2, 76–81 [in Ukrainian].
- Halaburda, Yu.** (2018). *Zhyttia iz pamiaty u slovo [Life from memory to word]*. Derman: [N. p.] [in Ukrainian].
- Hryshchenko, M.** (1960). *Narodna osvita v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR [Public education in the western regions of the Ukrainian SSR]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv region].
- Danylenko, V.** (Ed.). (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]*. (Vol. 1 (2–3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil region].
- Zhyviuk, A.** (2011). *Za moskovskym chasom: kontroversii radianizatsii Rivnenshchyny (kin. 1930-kh – kin. 1950-kh rr.) [Moscow time: controversies*

of the sovietization of Rivne region (late 1930s – late 1950s). Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» [in Ukrainian].

- Krasnozhan, N.** (2007). Finansove zabezpechennia zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy (1943–1953 rr.) [Financial support of the secondary school of Ukraine (1943–1953)]. *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnogo instytutu Ukrainoznavstva – Scientific papers collection of the National research institute of Ukrainian Studies*, 18, 122–128 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986> [in Ukrainian].
- Sazhin, D.** (2012). Pravovoe sodержanie vseobucha v sovetskiy period [Legal content of general compulsory education during soviet period]. *Istori-cheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice*, 10, 163–167 [in Russian].
- Svorak, S.** (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period [Education in western Ukraine in the postwar period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 28–42 [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (Ed.). (1989). *Vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel z Radianskoiu Ukrainoiu [Reunification of Western Ukrainian lands with Soviet Ukraine]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [The Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
- Shapoval, Yu.** (2004). Viina pislia viiny [War after war]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 11, 184–201 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 29.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 20.04.2022 р.*